

Ironia, relevanssi ja kielen dialogisuus: Kaikuteoria ironian selittäjänä

MIKA LÄHTEENMÄKI

1. Johdanto

Termin »ironia» käyttöä – etenkin sen tieteellistä käyttöä – vaikeuttaa se seikka, että termiä on vaikeaa jollei mahdotonta määritellä yksiselitteisen tarkasti. Meillä jokaisella on varmasti jonkinlainen käsitys siitä, mitä ironia on, mutta näiden – usein varsin epämääräistenkin – käsitysten pukeminen sanoiksi on vaikeaa. Tavallisesti ironia määritellään kielikuvaksi, jossa puhujan tarkoittama merkitys on päinvastainen tai eri kuin puhujan tuottaman lausuman kirjaimellinen merkitys. Määritelmä implikoi, että lausumalla olisi olemassa jokin kontekstiton, invariantti, kirjaimellinen ydinmerkitys, jonka pohjalta kuulija päättelee puhujan intentioiden mukaisen ironisen merkityksen. Keskeiseksi tutkimusongelmaksi tämän määritelmän pohjalta kohoaa se, miten puhuja voi sanoa yhtä ja tarkoittaa toista niin, että myös kuulija ymmärtää sen. Tätä ongelmaa lingvistisen pragmatiikan kannalta selittäviä malleja ovat mm. Searlen (1975), Gricen (1975, 1978) ja Haverkatén (1990) esittämät mallit.

Ironian relevanssiteoreettisessa mallissa eli Sperberin ja Wilsonin kaikuteoriasa ironiaa lähestytään eri näkökulmasta. Siinä ei tarvita kahta eri merkitystä ja merkityksen substituutiomekanismia, vaan ironiset lausumat tulkitaan kaiuiksi. Tämän teorian mukaan ironiassa on kyse siitä, että ironisti kaiuttaa esimerkiksi jonkun toisen esittämää lausumaa ja ilmaisee sitä kohtaan hylkäävän asenteensa. Kaiun käsitettä voidaan havainnollistaa mukaillen Sperberin ja Wilsonin (1981: 310) esimerkkiä:

Meteorologi on luvannut kaunista säätä, mutta sää onkin tuulinen ja sateinen. Keskellä kaatosadetta puhuja toteaa: »Onpa kaunis ilma.»

Esimerkin ironisti kaiuttaa meteorologin epäonnistunutta ennustusta sekä ilmaisee samalla hylkäävän asenteensa sitä kohtaan. Keskeistä kaikuteoriassa on, ettei ironisten lausumien tulkinnan katsota olennaisesti eroavan »suorien» lausumien tulkinnasta.

Tässä artikkelissa kritisoidaan ironian kaikuteoriaa teoreettisesta näkökulmasta käsin. Tarkoituksena on osoittaa, että kaikuteoria on puutteellinen ironian malli, sillä vastoin sen ennustuksia myös kaiuttomat lausumat voivat saada ironisen tulkinnan. Kaiullisuutta ei siis voida pitää ironiselle lausumalle välttämättömänä saati riittävänä ominaisuutena. Artikkelissa pyritään myös osoittamaan, että ironiaa ja sen tulkintaa voidaan selittää hyväksyttävämmiin kuin kaikuteoriassa lähestymällä ironiaa dialogisen kielenäkemyksen periaatteista käsin.

2. Ironian kaikuteoria

Kaikuteoria on osa Sperberin ja Wilsonin (1986) teoksessaan *Relevance: Communication and Cognition* esittämää teoriaa kommunikaatiosta ja kommunikaation kognitiivisista perusteista. Relevanssiteoriassaan Sperber ja Wilson luopuvat kooditeoreettisesta kommunikaatiokäsityksestä, jonka mukaan viestintä on mekaanista sanomien enkoodaamista ja dekoodaamista. Yksinkertaistettuna Sperberin ja Wilsonin näkemys kommunikaatiosta on seuraava: kuulijan lausumalle antama tulkinta ei välttämättä ole sama kuin sen kirjaimellinen merkitys, vaan kuulija antaa lausumalle sellaisen tulkinnan, joka on mahdollisimman relevantti kontekstin ja kuulijan aikaisemman tiedon suhteen. Kuulijan päättely perustuu Sperberin ja Wilsonin mukaan yleiseen relevanssin periaatteeseen:

Jokainen ostensiivinen kommunikaatioakti kommunikoi olettamuksen sen optimaalisesta relevanssista. (Sperber – Wilson 1986: 158.)

Lausuman looginen muoto ei välttämättä kerro sitä, mitä puhuja lausumalla tarkoittaa, vaan se ainoastaan auttaa kuulijaa päättämään kontekstin ja taustatiedon avulla puhujan tarkoittaman merkityksen. Ymmärtäminen nähdään siis pohjimmiltaan päättelynä eikä koodin purkamisena.

Kaikuteorian mukaan ironia edustaa lausumien interpretatiivista (vs. deskriptiivista) käyttöä. Lausumaa käytetään interpretatiivisesti silloin, kun lausuman representaatio edustaa toista representaatiota eli on sen tulkinta (Sperber – Wilson 1986: 229). Tavallisin interpretatiivisen käytön muoto lienee epäsuora esitys, jossa puhujan lausuma on tulkinta jonkun jo aikaisemmin esittämästä ajatuksesta. Jos puhujan esittämä ajatus, jonka lausuma tulkitsee, on jo itse jonkun toisen tai puhujan aikaisemmin kannattama ajatus, sanotaan lausumaa kaiulliseksi (Sperber – Wilson 1987: 708). Kaiuttaessaan ajatusta puhuja välttämättä ilmaisee asenteensa sitä kohtaan. Tämä asenne voi vaihdella täysin hyväksyvästä täysin kielteiseen. Jos lausuma on tarkoitettu ironiseksi, puhujan ilmaisema asenne kaiuttamaansa ajatusta kohtaan on välttämättä hylkäävä (Sperber – Wilson 1986: 239). Ironinen

Ironia, relevanssi ja kielen dialogisuus

lausuma on siis kaiku, jota kohtaan puhuja ilmaisee hylkäävän asenteensa.

Miten kuulija tulkitsee ironian? Kaikuteoreettinen näkemys ironian tulkinnasta on lyhyesti esitettyä seuraava. Tulkitessaan lausumaa kuulija olettaa puhujan olevan relevantti ja antaa lausumalle tulkinnan, jonka hän olettaa olevan kyseisessä kontekstissa kaikkein relevantein. Ironiset lausumat ovat relevantteja, koska ne kertovat kuulijalle, että puhujalla on mielessään joku henkilö, jonka sanomia tai kannattamia ajatuksia kohtaan puhujalla on jokin asenne (Sperber – Wilson 1987: 708). Edellytyksenä ironian tunnistamiselle on, että kuulija tajuaa ironiseksi tarkoitettun lausuman kaiuttavan toista ajatusta ja että kuulija tunnistaa puhujan ironisen asenteen sitä kohtaan (Wilson – Sperber 1988: 146). Kuulija ei välttämättä havaitse ironiaa heti, sillä kaiun lähde saattaa olla vaikeasti paikannettavissa. Tähän on syynä se, että kaiutettu ajatus ei välttämättä ole peräisin konkreettisesta lausumasta eikä sitä voida yhdistää tiettyyn henkilöön, vaan esimerkiksi ihmistyyppeihin, ihmisiin yleensä tai johonkin kulttuurinormiin (Wilson – Sperber 1988: 146). Kaiku voi siis olla eksplisiittinen, jolloin sen lähteenä on konkreettisesti esitetty lausuma, tai implisiittinen, jolloin kaiku ja sen alkuperä ovat vain pääteltävissä.

Kaikuteorian psykologista relevanssia on testattu eri tahoilla (ks. esim. Gibbs – O’Brien 1991). Kokeellisesti on osoitettu, ettei ironisten lausumien tulkinta vaadi enempää aikaa kuin perinteisesti kirjaimellisiksi sanottujen lausumien tulkinta (Gibbs 1985: 41; 1986a: 6). Tämä tulos tukee olettamusta, jonka mukaan ironiseen tulkintaan ei päädytä kirjaimelliseen merkitykseen pohjautuvan päättelyn kautta vaan ironinen tulkinta aktuaalistuu aivan yhtä nopeasti kuin mikä tahansa muukin merkitys. Vastaavia tuloksia on saatu myös tutkittaessa epäsuorien pyyntöjen tulkintaa. Gibbsin (1986b: 193) mukaan epäsuorat pyynnöt tulkitaan suoraan ilman, että kuulijan tarvitsee ensin komputoida kirjaimellinen merkitys. Samalla tavalla sarkastiset epäsuorat pyynnöt tulkitaan nopeammin kuin vastaavat lauseet käytettyinä kirjaimellisessa merkityksessä tai sarkastisten pyyntöjen ei-sarkastiset parafrasit (Gibbs 1985: 41). Toisaalta Clark ja Lucy (1975) ovat päätyneet aivan päinvastaisiin tuloksiin: ei-kirjaimellisten merkitysten tulkinta vie enemmän aikaa kuin kirjaimellisten merkitysten tulkinta.

Tulosten ristiriitaisuus osoittaa sen, että laboratorio-oloissa saatuihin tuloksiin on suhtauduttava jossain määrin varauksellisesti, eikä niiden pohjalta ole syytä tehdä liian pitkälle meneviä yleistyksiä. Testien laatijat voivat testin muotoilulla hyvin pitkälti vaikuttaa saataviin tuloksiin. Silloin kun tutkitaan lausumien tulkintaan tarvittavaa aikaa, voidaan esimerkiksi kontekstuaalisen informaation määrää muuttamalla saada hyvinkin erisuuntaisia tuloksia.

Kaikuteorian tueksi on esitetty myös testituloksia, joiden mukaan kontekstissa eksplisiittisesti mainittua ajatusta kaiuttavat lausumat tulkitaan useammin ironi-

MIKA LÄHTEENMÄKI

siksi kuin lausumat, joissa kaiutettu ajatus on ainoastaan implisiittinen (Jorgensen et al. 1984: 118; Gibbs 1986a: 3). Näiden kokeiden tulokset vaikuttavat tukevan Sperberin ja Wilsonin olettamuksia. Toisaalta kirjallista ironiaa tutkineen Rahdun (1991a: 122; 1991b: 206) saamien tulosten mukaan pelkkä kaiullisuus ei synnytä ironista tulkintaa ja myös kaiuton lausuma voidaan tulkita ironiseksi. Olemassa oleva empirinen aineisto tukee siis vain osin Sperberin ja Wilsonin kaikuteoriaa, mutta ei nähdäkseni oikeuta palauttamaan ironiaa kaiun käsitteeseen.

3. Kaikuteorian ongelmia

Kaikuteorian avulla pystytään onnistuneesti selittämään monia ironialle ominaisia ilmiöitä. Kokonaisuutena kaikuteoriaa on kuitenkin pidettävä liian suppeana. Kaikuteorian puutteiksi on luettava ainakin seuraavat seikat:

- 1) Oletamus, että kaikki ironiset lausumat ovat kaiullisia ja että kaiutonta ironiaa ei ole olemassa.
- 2) Tähän liittyen kaiun käsitteen määrittelemisen liian laajaksi ja sen saama liiallinen painoarvo.
- 3) Kaikuteoria ei kerro mitään siitä, miten kuulija tunnistaa lausuman kaiulliseksi ja miten kuulija tunnistaa puhujan sitä kohtaan ilmaiseman hylkäävän asenteen.

3.1. Kaikuiironia vs. asiantilaironia

Kaikuteorian mukaan siis ironiset lausumat ovat aina kaiullisia. Kaiullisuutta pidetään ironisten lausumien välttämättömänä vaikkakaan ei riittävänä tunnusmerkkinä. Lausumassa kaiutettava ajatus puolestaan voi olla aikaisemmin eksplisiittisesti mainittu tai implisiittinen eli ainoastaan puhujan ja kuulijan yhteiseen maailmantietoon kuuluva. Ongelman muodostavat nimenomaan lausumat, joiden kaiullisuus on täysin implisiittistä, sillä implisiittisyyden vuoksi kaiullisuutta on vaikea jollei mahdoton havaita. Kuitenkin nämä lausumat, joita on vaikea määritellä kaiullisiksi, voidaan tulkita ironisiksi aivan yhtä helposti kuin lausumat, jotka kaiutuvat eksplisiittisesti mainittuja ajatuksia. Otetaan esimerkiksi tilanne, jossa

A kaataa kahvit B:n uudelle matolle ja B sanoo: »Kiitos.»

Kyseisessä kontekstissa A:n on vaikea jollei mahdoton tietää sitä, että B:n lausuma on kaiullinen ja sitä, kenen ajatusta lausuma kaiuttaa. Toisena esimerkkinä tämän tyyppisestä ironiasta voidaan esittää tilanne, jossa

Ironia, relevanssi ja kielen dialogisuus

A sateen valuessa toteaa: »Onpa hyvä keli.»

A:n tilanteessa esittämä lausuma voi saada ironisen tulkinnan, vaikka kaiun tunnistaminen ja sen lähteen löytäminen lienee mahdotonta. Tähän on syynä se, etteivät tämältyypiset lausumat ole nhdäkseni lainkaan kaiullisia vaan ironia kohdistuu vallitsevaan asiantilaan. Tällainen kaiuton ironia voidaankin määritellä arvottamisstrategiaksi, jossa puhuja ilmaisee ironisen asenteensa jotain asiantilaa tai sen osaa kohtaan. Nimitän kaiutonta ironiaa tästä eteenpäin asiantilaironiaksi.

Sperber ja Wilson ovat siis antaneet kaiullisuudelle liian suuren painoarvon omassa ironiateoriassaan. Kaiullisuus ei ole ironialle välttämätöntä, joskin tyypillistä: se on pikemminkin yksi ironian mahdollisista ilmaisukeinoista. Näin ollen vaikuttaa siltä, että kaikuironia on tulkittava yhdeksi ironian alalajiksi. Samansuuntaiseen tulokseen on päätynyt myös Rahtu (1991: 121), joka erottaa toisistaan predikaatioiden kaikuironian ja referenssi-ironian.

3.2. Kaikuironia eksplisiittisenä viittauksena ironiseen tilanteeseen

Edellä kritisoitiin kaiun käsitettä, joka on kaikuteoriassa määritelty erittäin laajaksi. Tässä kaiun käsite määritellään siten, että se kattaa vain eksplisiittiset kaiut. Määritelmä perustuu olettamukseen, että kaikuironia on läheisesti sidoksissa tilanneironiaan¹. Tilanneironiaa pidetään siis edellytyksenä kaikuironialle. Otetaan esimerkiksi ironinen tilanne:

A toteaa kahvipöydässä käytävässä keskustelussa: »Niin minä olen pienestä pitäen ollut motorisesti lahjakas.» Hetken päästä A sohaisee kyynärpäällään vierustoverinsa kahvikupin nurin.

Kyseinen tilanne on selvästi ironinen. Ironian voidaan katsoa syntyvän siitä, että A:n intentiona on saada yleisö hyväksymään ajatus hänen motorisesta lahjakkuudesta mutta kahvikupin kaataminen vie pohjan pois A:n intention täyttymiseltä. Tilanteen ironia syntyy päähenkilön intention ja tuloksen välisestä ristiriidasta. Jos kyseistä tilannetta seuraa uusi tilanne:

Kahvikupin kaatumisen jälkeen kahvipöydässä istuva B sanoo A:lle: »Sinä se olet aina ollut motorisesti lahjakas.»

¹ Ironisten tilanteiden luokittelusta ks. Littman – Mey 1991.

MIKA LÄHTEENMÄKI

on kyseessä kaikuironia. B kaiuttaa A:n esittämää ajatusta, joka luonnollisesti piti sisällään intention saada muut hyväksymään tämä ajatus. Samalla B ilmaisee asenteensa A:n ajatusta sekä täyttymättä jäänyttä intentiota kohtaan. B siis viittaa eksplisiittisesti puhehetkeä edeltäneeseen ironiseen tilanteeseen lausumallaan. Esi-merkki havainnollistaa sitä, miten kaikuironia liittyy olennaisesti tilanneironiaan. Ajatuksen kaiuttaminen ikään kuin muistuttaa ironian kohdetta tai yleisöä jostakin edeltäneestä ironisesta tilanteesta. Kaiuttaminen edellyttää, että tilanne, jossa kaiutettava ajatus on alun perin esitetty ja tarkoitettu esimerkiksi vilpittömäksi toteamukseksi, on jo ennen kaiuttamista saanut olosuhteissa tapahtuneiden muutosten vuoksi ironisen sävyn. Kaiun tehtävänä on eksplisiittisesti muistuttaa ironian kohdetta tai yleisöä tästä tilanteen ironisuudesta. *K a i k u i r o n i a* määritelläänkin tässä lausumaksi, joka viittaa eksplisiittisesti puhehetkeä edeltävään *i r o n i s e e n t i l a n t e e s e e n*².

Usein ironisti viittaa johonkin konkreettiseen lausumaan tai ajatukseen, kuten äskeisessä esimerkissä. Aivan yhtä selviä eivät kuitenkaan ole sellaiset tapaukset, joissa tilanteen ironisuus perustuu pikemminkin tehtyyn kuin sanottuun. Otetaan esimerkiksi seuraava ironinen tilanne:

Opiskelija A on kehittänyt suunnitelman, jonka avulla hän uskoo saavansa tietää tenttikysymykset etukäteen. A valmistautuu tenttiin laatimalla vastaukset »varmoinhin tärppeihin» sen sijaan, että lukisi koko tentittävän kirjan. Tentissä käy ilmi, etteivät kysymykset olekaan samat kuin A:n »varmat tärpit», ja A repputtaa tentin. Kaikki muut suorittivat tentin erinomaisin arvosanoin, sillä kysymykset olivat niin helpot, että niihin pystyi vastaamaan, jos oli kerran lukenut kirjan läpi.

Tilanne on ironinen, koska A:n erityisestä suunnitelmasta aiheutuu hänelle enemmän vahinkoa kuin hyötyä. Jos A olisi uhrannut kysymyksien selville saamiseksi käyttämänsä ajan lukemiseen, hän olisi läpäissyt tentin. Oletetaan, että ironista tilannetta seuraa uusi tilanne:

Tenttitulosten valmistuttua A:n tenttiin valmistautumista sivusta seurannut B toteaa repputtaneelle A:lle: »Mitäs meidän kysymyseksperti.»

Tässä esimerkissä ei kaiuteta mitään aikaisemmin eksplisiittisesti julkituotua lausumaa, vaan A:n epäonnistunutta suunnitelmaa päästä päämääräänsä. Kaiku-

² Eksplisiittistä viittausta ironiseen tilanteeseen ei pidä sekoittaa eksplisiittiseen ironiaan, jolla tarkoitetaan eksplisiittisesti merkittyä ironiaa, kuten »On ironista, että...» (ks. Barbe 1993).

Ironia, relevanssi ja kielen dialogisuus

ironiassa voidaan siis aikaisemmin esitetyn lausuman ohella kaiuttaa myös tekemisen taustalla olevaa intentiota, sillä tilanteen ironisuus voi perustua yhtä lailla tehtyyn kuin sanottuun. Yhteistä näille tapauksille on kuitenkin se, että ne ovat eksplisiittisiä viittauksia ironisiin tilanteisiin ja niiden tarkoituksena on muistuttaa ironian kohdetta tai yleisöä kyseisen tilanteen ironisuudesta.

3.3. Miten ironinen tulkinta syntyy?

Kaikuteorian kolmas ongelmakohta on se, ettei teoria yleisyytensä vuoksi kerro, miten kuulija loppujen lopuksi tulkitsee ironisen lausuman. Teoria ei siis selitä, miten kuulija tunnistaa lausuman kaiullisuuden, kaiun lähteen ja puhujan asenteen kaiutettua ajatusta kohtaan, etenkin jos kyseessä on kaiultaan täysin implisiittinen lausuma. Tämä johtunee siitä, että relevanssiteoriassa tulkintaa selitetään hyvin yleisellä periaatteellisella tasolla, mitä sinänsä voidaan pitää relevanssiteorian vahvuutena. Yleisyyden haittapuolena on kuitenkin se, että jonkin yksittäisen lausuman tulkintaan vaikuttavat tekijät voidaan kuvata vain tapauskohtaisesti. Määrittelemättä siis jää, mitkä ovat ne mahdollisesti yleiset ironian kannalta relevantit kontekstitekijät, joihin kuulija perustaa tulkintansa. Näitä kontekstitekijöitä on kuitenkin mahdollista löytää, jos kommunikaatiota tarkastellaan dialogisesta näkökulmasta yhtenä sosiaalisen vuorovaikutuksen muotona.

4. Kielen sosiaalisuus

4.1. Relevanssiteoria ja kognitivismi

Ylempänä kritisoitiin lähinnä kaikuteorian teknisiä yksityiskohtia. Kaikuteoriaa voidaan kritisoida myös yleisemmällä, relevanssiteorian tasolla. Sperber ja Wilson (1986: 3–9) hyökkäävät kommunikaation teknisiä kooditeoreettisia malleja vastaan ja sanoutuvat irti niille tyypillisestä kartesiolaisesta kielinäkemyksestä. Tästä huolimatta relevanssiteoriassakin on keskitytty viestiin ja unohdettu sosiaalisen kontekstin määräävä rooli lausumien tulkinnassa. Tämä näkyy selvästi esimerkiksi siinä, että Sperber ja Wilson (1986: 1) määrittelevät kommunikaation tapahtumaksi, joka edellyttää kahden informaation prosessoijan (*information-processing device*) olemassaoloa. Mey ja Talbot (1988: 770) ovatkin todenneet, että Sperberin ja Wilsonin esittämä representaatio kielen ja puheen maailmasta ei merkittävästi eroa niistä näkemyksistä, joita on esitetty jälkiwittgensteinilaisessa filosofisessa kirjallisuudessa. Kommunikaatio nähdään siis relevanssiteoriassakin kahden me-

MIKA LÄHTEENMÄKI

kaanisen prosessoijan välillä tapahtuvana tiedon siirtona eikä sosiaalisena vuorovaikutuksena.

Relevanssiteoria on kognitiivinen teoria, ja se on tarkoitettu kuvaamaan niitä sentraalisen tason kognitiivisia ilmiöitä, jotka ovat kommunikaation pohjana. Kommunikaatio ei ole kuitenkaan pelkästään kognitiivinen ilmiö, vaan ennen kaikkea sosiaalinen ilmiö. Lausumaa ei ole olemassa ilman sitä konkreettista sosiaalista kontekstia, jossa se on tuotu julki. Tämä kielen sosiaalisuus korostuu mallinnettaessa lausumien tulkintaa, sillä tulkinta kognitiivisenakin prosessina tapahtuu aina konkreettisesti sosiaalisessa kontekstissa. Etsiessään lausumalle relevantinta tulkintaa kuulija käyttää tietoa, joka on peräisin nimenomaan lausuman sosiaalisesta kontekstista.

4.2. Kieli dialogina

Viime vuosina ns. dialoginen lähestymistapa on saanut jalansijaa kielentutkimuksessa (ks. esim. Marková – Foppa 1990, 1991; Wold 1992). Dialogiseen paradigmaan sitoutuneet tutkijat ovat ammentaneet paljon länsimaissa pitkään pimennossa olleiden venäläisten Bahtinin ja Vološinovin kielifilosofiasta. Sekä Bahtin että Vološinov, joiden kielen luonteesta esittämässä ajatuksissa on paljon yhteneväisyyksiä, korostavat omassa kielifilosofiassaan kielen sosiaalista luonnetta ja sen dialogisuutta (ks. esim. Bahtin 1979, 1987; Vološinov 1990). He ovat myös kritisoineet esistrukturalistisessa ja strukturalistisessa kielitieteessä korostuvaa mekanistista näkemystä kommunikaation luonteesta sekä ylipäänsä kartesiolaaisessa paradigmassa vallitsevaa monologista abstraktioon perustuvaa tieteentekemisen metodia.

Bahtinilaisessa ja vološinovilaisessa kielifilosofiassa on keskeistä ironian mallintamisen kannalta se, millä tavalla käsitys kielen dialogisuudesta vaikuttaa näkemykseen merkityksen luonteesta. Merkitystä ei pidetä minään staattisena representaationa, vaan sen katsotaan syntyvän dialogisen kommunikaatioprosessin tuloksena. Tällaisessa näkemyksessä korostuu kontekstin tärkeä rooli. Vološinovin (1990: 100) mukaan lausuman merkityksen määrää kokonaisuudessaan konteksti ja sanalla on yhtä monta merkitystä kuin käyttöyhteyttäkin. Sanan lingvistinen muoto nähdään ainoastaan merkityspotentialina (ks. esim. Rommetveit 1992), ja todellinen merkitys aktuaalistuu ainoastaan silloin, kun sanaa käytetään konkreettisesti tilanteessa. Kuten Rommetveit (1992: 22) on todennut, kielellinen ilmaus saa kontekstispesifisen merkityksensä keskustelun osanottajien välisen sosiaalisen neuvottelun tuloksena. Tilanteissa aktuaalistuvat merkitykset ovat ainutkertaisia, koska ne ovat sidoksissa tiettyyn sosiohistorialliseen kontekstiin ja puhujan sen-

Ironia, relevanssi ja kielen dialogisuus

hetkiseen perspektiiviin. Merkityksen perspektiivisidonnaisuuden vuoksi kuulijan täytyy mukautua puhujan näkökulmaan saadakseen selville sen, mitä puhuja tarkoittaa lausumallaan (Rommetveit 1992: 26). Kuulija muodostaa hypoteeseja puhujan persoonasta, tämän näkemyksistä, käsityksistä, arvoista jne. ja tulkitsee lausuman niiden luomaa taustaa vasten. Ymmärtäessään puheen merkityksen kuulija siis ottaa samanaikaisesti aktiivisen responsiivisen asenteen merkitystä kohtaan (Bahtin 1987: 68).

Ylempänä dialogilla tai lausuman dialogisuudella viitattiin lausuman ja sen lähettäjän, vastaanottajan tai sosiaalisen kontekstin välillä vallitseviin suhteisiin. Dialogiset suhteet ovat kuitenkin mahdollisia myös lausuman sisällä, jolloin kyse on kaksiaanisesta diskurssista (Bahtin 1979: 213–214). Tätä dialogisuuden ilmenemismuotoa, jossa kaksi ääntä puhuu yhtä aikaa lausumassa, Wertsch (1992: 67) nimittää simultaaniseksi dialogisuudeksi. Selkeä esimerkki kaikelle puheelle ominaisesta kaksiaanisyydestä on parodia. Parodiassa puhuja puhuu jonkun toisen sanoja eli vieraita sanoja mutta samalla ilmaisee vihamielisen suhtautumisensa näitä vieraita sanoja kohtaan (Bahtin 1979: 224). Parodia siis perustuu kahden toisilleen vihamielisen äänen samanaikaiseen esiintymiseen lausumassa.

Bahtinin (1979: 225) mukaan ironia on parodialle analoginen ilmiö. Myös ironiassa vieraat sanat saavat puhujalta uuden tulkinnan ja joutuvat arvioinnin kohteeksi. Ironia syntyy parodian tavoin puhujan lausumassa samanaikaisesti läsnä olevan kahden toisilleen vihamielisen äänen välisestä kamppailusta (mts. 224). Bahtinin sangen kaunopuheisesti ilmaisemat näkemykset ironiasta muistuttavat jossain määrin ironian kaikuteoreettista määritelmää (ks. myös Rahtu 1991b: 205). Kaikuteorian mukaanhan ironiassa puhuja kaiuttaa jonkun toisen ilmaisemaa ajatusta ja ilmaisee hylkäävän asenteensa sitä kohtaan. Bahtinin ironiasta esittämät ajatukset siis koskevatkin nähdäkseni vain kaiuttamiseen perustuvaa ironiaa, joten asiantiloihin kohdistuva ironia jää bahtinilaisen ironiakäsityksen ulkopuolelle.

5. Ironia ja kuulijan oletukset

Miten ironia tulkitaan? Lähden liikkeelle yhdestä dialogisen paradigman teeseistä, jonka mukaan tulkinta ja ymmärtäminen eivät koskaan voi olla pelkkää mekaanista sanomien dekodaausta. Kielellisen ilmauksen merkityksen katsotaan syntyvän puhujan ja kuulijan välisen sosiaalisen neuvottelun tuloksena sen käyttöyhteydessä. On siis unohdettava kartesiolaisen kielinäkökuvan perustana oleva kirjaimellisuushypoteesi, jonka mukaan lausumalla olisi jokin kontekstista riippumaton, stabiili, »puhdas» merkitys, sillä »kirjaimellinen» merkitys on sekin aina tietyssä kontekstissa aktuaalistuva tulkinta, jonka puhuja ja kuulija ovat neuvotelleet. Lau-

suman merkitys syntyy aina sen sosiaalisessa kontekstissa, ja lausumalla on yhtä monta merkitystä kuin kontekstiakin. Tämä merkityksen ja kontekstin välinen riippuvuussuhde tarkoittaa ironian kohdalla sitä, että mikään lausuma ei ole ironinen ilman asianmukaista kontekstia. Ironinen tulkinta syntyy »kuulijan korvassa» ja perustuu siihen kontekstuaaliseen informaatioon, joka kuulijan näkökulmasta on relevanttia kyseisessä tilanteessa. Tämän näkemyksen mukaan ironisten lausumien tulkinta ei siis eroa olennaisesti traditionaalisesti suoriksi kutsuttujen lausumien tulkinnasta, sillä kaikkien kielellisten ilmauksien merkitykset syntyvät puhujan ja kuulijan sosiaalisen neuvottelun tuloksena.

Ironian tulkinnan kannalta on olennaista, että kuulijalla on tietoa puhujan persoonasta (ks. esim. Barbe 1993: 581; Rahtu 1991b: 204). Pääväittäjänä tässä on, että ironian tulkinnassa yksi tärkeimmistä puhujaan liittyvistä sosiaalisen kontekstin tekijöistä on kuulijan käsitykset puhujan asenteista, arvoista, standardeista ja niin edelleen (ks. myös Kaufer 1981). Väitettä perustellaan sillä, että ironinen lausuma on ennen kaikkea puhujan esittämä arviointi, toisin sanoen ilmaus, jossa puhuja sanoo kuulijalle jotakin omista käsityksistään. Jotta kuulija voisi saada selville puhujan esimerkiksi jotain asiantilaa kohtaan ilmaiseman asenteen, hänen on oletettava jotain puhujan suhtautumisesta tähän asiantilaan. Kuulijalla on siis oltava olettamuksia puhujan käsityksistä, joihin hän vertaa puhujan esittämää arviota. Puhujan käsitykset eivät välttämättä ole objektiivisesti todellisia, vaan ne ovat tosia ja todennäköisiä mahdollisesti vain kuulijan subjektiivisesta näkökulmasta. Yritän valaista asiaa väärinymmärrysesimerkin avulla.

Vaimo saapuu kotiin ja näyttää miehelleen ostamaansa neulepuseroa sanoen: »Ostin tämän alennusmyynnistä ja maksoin siitä vain sataviisikymppiä.» Aviomies vastaa vaimon repliikkiin: »No olipa halpa», johon vaimo toteaa: »Sinä se et osaa muuta kuin aina valittaa tekemisistäni.»

Vaimo on tulkinnut aviomiehen repliikin ironiseksi, kuten hänen antamastaan palautteesta voi päätellä, vaikka aviomies oli täysin vilpittömän kyseisen repliikin suhteen. Vaimo perustaa (väärän) ironisen tulkinnan niihin olettamuksiin, joita hänellä on puhujan asenteista: aviomies on yleensä nuuka ja suhtautuu vaimonsa vaateostoksiin varsin nihkeästi. Tämän tiedon pohjalta ironinen tulkinta vaikuttaa relevantteimmalta kyseisessä kontekstissa.

On tyypillistä, että kuulija olettaa puhujan käsitysten, arvojen ja asenteiden vastaavan omiaan, jollei hänellä ole evidenssiä päinvastaisesta. Esimerkkinä tällaisesta yhteiseksi oletetusta taustasta ovat mm. kulttuurikontekstista peräisin olevat konventionaaliset odotukset (Rahtu 1991b: 203; Barbe 1993: 581). Kuulija olettaa puhujan näkemysten vastaavan omiaan myös silloin, kun kyseessä ovat

Ironia, relevanssi ja kielen dialogisuus

puhujalle ja kuulijalle yhteistä fyysistä ympäristöä koskevat olettamukset. Esimerkiksi:

A ja B poikkeavat terassille juomaan olutta. A:sta olut on kylmää ja hyvänmakuista, kun taas B:stä, jolle olut on kaadettu toisesta hanasta, se on lämmentä ja väljähtynyttä. B toteaa ironisesti A:lle: »Minä sitten pidän kylmästä oluesta», johon A vastaa (vilpittömästi): »Joo todella kylmää ja hyvää.» A ei pysty havaitsemaan B:n intentionaalista ironiaa, sillä hän olettaa ilman muuta, että heidän välittömään fyysiseen ympäristöön liittyvä kokemuksensa on yhteneväinen. Tässäkin esimerkissä lausuman (väärä) tulkinta perustuu nimenomaan kuulijan olettamuksiin puhujan käsityksistä.

Ylempänä esitetyt väärinymmärrysesimerkit osoittavat, kuinka suuri merkitys on kuulijan olettamuksilla puhujan käsityksistä lausuman saamalle tulkinnalle. Vaikkei puhuja olisikaan intentionaalisesti ironinen, kuulija voi tulkita lausuman ironiseksi, jos hänen olettamuksensa puhujan suhtautumisesta puheena olevaan asiaan tätä tulkintaa vahvistavat. Vastaavasti intentionaalisesti ironinen lausuma ei saa välttämättä kuulijalta ironista tulkintaa, jos kuulijan olettamukset puhujan suhtautumisesta eivät tue tätä tulkintaa.

Varsinaiset ironiset lausumat, joissa siis kuulijan havaitsema ironia on intentionaalista, tulkitaan samalla tavalla kuin yllä mainitut väärinymmärrysesimerkit. Lausuman tulkinta ironiseksi perustuu siihen tosiasiaan, että olipa kyseessä sitten kaikuironia tai asiantilaironia kuulija tulkitsee puhujan esittämän lausuman siten, että tulkinta vastaa hänen käsitystään puhujan suhtautumisesta topiikkina olevaan asiaan. Kuulijan pitää siis yrittää suhteuttaa lausuma kontekstiin, jonka tärkeänä osana ovat kuulijan olettamukset puhujasta, tämän käsityksistä, arvoista ja asenteista.

Kaikuironian tulkintaa voidaan havainnollistaa seuraavan esimerkin avulla:

A ja B tutkailevat illalla taivaanrantaa ja A sanoo: »Huomenna on varmaan hyvä ilma.» Seuraava päivä on kuitenkin sateinen, jolloin B sanoo: »Onpa hyvä ilma.»

B:n esittämä lausuma saisi todennäköisesti ironisen tulkinnan kyseisessä kontekstissa. Entä jos esimerkin B onkin innokas kalamies? Me kaikki tiedämme, että kala syö paremmin vesisateella kuin helteellä. Tällöin B:n lausuma merkitsisi, että hän todellakin pitää ilmaa hyvänä ja että hänen asenteensa A:n edellisenä päivänä esittämää ennustusta kohtaan on hyväksyvä. Olennaista siis on, että kuulijalla on oltava olettamuksia puhujan käsityksistä, asenteista jne. ja ainoastaan tukeutumalla näihin olettamuksiin kuulija voi päätellä jotakin puhujan asenteesta tämän kaiuttamaa lausumaa kohtaan.

Asiantilaironia tulkitaan samalla tavalla kuin kaikuironia. Esimerkiksi:

A ja B ovat kesäterassilla ja juovat viileää olutta, jonka naapuripöydässä istuva A:n vanha koulukaveri on heille vastustelusta huolimatta tarjonnut. Olut on juuri sopivan kylmää nautittavaksi. B toteaa ironisesti: »Minä sitten pidän kylmästä oluesta.»

A huomaa B:n ironian. Miten on mahdollista, että A tajuaa B:n olevan ironinen, vaikkei lausuma kyseisessä kontekstissa ole lainkaan ristiriitainen, vaan pikemminkin päinvastoin? A voi tulkita lausuman ironiseksi ainoastaan, jos hän suhteuttaa tulkintansa siihen olettamukseensa, että B ei pidä kylmästä oluesta, koska hänen kurkkunsa tulee siitä kipeäksi. Muussa tapauksessa lausuma saisi »suoran» tulkinnan.

Kokoavasti voidaan todeta, että ironisten lausumien tulkinta, oli kyseessä sitten kaikuironia tai asiantilaironia, näyttää ensisijaisesti perustuvan puhujan lausuman ja kontekstin väliseen dialogiin. Saadakseen puhujan ironisen asenteen selville kuulijan on suhteutettava puhujan lausuma niihin puhujan käsityksiä, arvoja ja asenteita koskeviin taustaolettamuksiinsa, jotka ovat kyseisessä kontekstissa relevantteja. Kuulija siis vertaa puhujan esittämää lausumaa siihen, mitä hän olettaa puhujan suhtautumisesta lausuman avulla julkituotuun ajatukseen. Jotta aito, intentionaalinen ironia voisi olla mahdollista, on välttämätöntä, että kuulijan oletukset puhujan käsityksistä vastaavat puhujan todellisia käsityksiä. Puhujalla ja kuulijalla on siis oltava yhteistä maaperää (ks. esim. Laitinen 1988: 59). Ironiasa ei pohjimmiltaan ole kyse mistään kaiuttamisesta, kuten kaikuteoriassa oletetaan, vaan siitä, että puhuja arvottaa esittämäänsä lausumaa, ilmaisee asenteensa sitä kohtaan.

6. Ironian funktioista: Mitä ironian avulla ilmaistaan?

On sangen vaikeaa määritellä, mikä on ironisen lausuman merkitys ja mitä puhuja haluaa ironisella lausumallaan ilmaista. Ironian funktiona pidetään yleensä ivaa- mista tai ylipäänsä negatiivisen suhtautumisen ilmaisemista. Esimerkiksi Grice (1978: 124) on todennut, että ironia liittyy erottamattomasti vihamielisen tai halveksivan suhtautumisen ilmaisuun. Ironian katsotaan edustavan antisosiaalista kielenkäyttöä, kuten Leech (1983: 142) on asian ilmaissut. Nämä ironian funktio(i)sta esitetyt näkemykset, joissa ironian siis katsotaan olevan vain keino loukata vastapeluria, vaikuttavat kuitenkin liian suppeilta, sillä varsin usein ironiaa käytetään aivan päinvastaisessa funktiossa. Syynä näihin suppeisiin näkemyksiin on todennäköisesti se, että tutkijat ovat tarkoittaneet termillä ironia ainoastaan sarkastista

Ironia, relevanssi ja kielen dialogisuus

ironiaa, joka on vain ironian yksi alalaji. Näin ollen esitettyjen määritelmien ulkopuolelle jäävät ironian muut funktiot kuten esimerkiksi huumori. Huomattavasti monipuolisemman näkemyksen ironian funktioista ovat esittäneet Littman ja Mey (1991: 148–149), joiden mukaan ironiaa voidaan käyttää humorististen päämäärien saavuttamiseksi, sosiaalisena pehmennysstrategiana (*social hedging goals*) tai instruktionaalisessa tarkoituksessa.

Tässä ironian funktiot jaetaan kolmeen pääluokkaan. Luokittelu ei luonnollisesti ole täydellinen, sillä havainnollisuuden ja systemaattisuuden vuoksi tehtävä luokittelu pakostikin yksinkertaistaa kuvattavana olevaa ilmiötä. Toisin sanoen ne ironian funktiot, jotka alempana jaetaan erillisiin luokkiin, voivat todellisuudessa esiintyä osin limittyneinä ja yhdistyneinä toisiinsa.

Ironian tärkeimpänä tai sille tyypillisimpänä funktiona nähdään kriittisen suhtautumisen ilmaiseminen. Kriittisen suhtautumisen ilmaisemisella tarkoitetaan samaa, mitä perinteisesti on pidetty ironian funktiona. Puhuja voi ilmaista kriittisen asenteensa esimerkiksi jotain ajatusta, asiantilaa tai henkilöä kohtaan. Puhujan intentiona on siis ivata jotain ja saada kuulija ja/tai yleisö tunnistamaan tämä intentio. Varsin usein puhuja kohdistaa ivan kuulijaan, jolloin hänen tarkoituksensa on loukata kuulijaa ja saattaa tämä naurunalaiseksi.

Ironian toisena funktiona nähdään sosiaalisen yhteenkuuluvuuden tunteen lisääminen, joka on vastakkainen kriittisen suhtautumisen ilmaisemiselle. Sosiaalisen yhteenkuuluvuuden tunteen lisäämisestä on kyse silloin, kun puhuja leikillisesti ivaa ajatusta, asiantilaa tai henkilöä päämääränään ilmaista myönteistä suhtautumistaan. Jokaisella on varmasti kokemusta siitä, että parhaiden ystävien kesken on tapana »heittää herjaa», käyttää ironiaa positiivisten tunteiden ilmaisemisessa. Tällaisissa tilanteissa lausumat, jotka ulkoisesti ovat karkeita loukkauksia, tulkitaan ennemminkin ystävyuden osoituksiksi. Positiivinen tulkinta perustuu siihen, että kuulija olettaa puhujan ja itsensä olevan hyviä ystäviä eivätkä näin ollen solvaukset puhujan taholta tule kysymykseenkään. Edellä kuvatulla leikillisellä kielenkäytöllä voidaan lisätä yhteenkuuluvuuden tunnetta, sillä lausumien useasti jopa yliampuva »loukkaavuus» implikoi puhujan positiivista suhtautumista kuulijaan (ks. myös Roy 1981: 414; Barbe 1993: 581).

Tyypillisenä esimerkkinä ironian käytöstä sosiaalisen yhteenkuuluvuuden tunteen lisäämiseksi ovat tapaukset, joissa parhaat kaverukset syytävät toisilleen näennäisiä loukkauksia osoittaakseen molemminpuolista ystävyyttään. Tämä hyvälle ystäville tyypillinen »naljailu» ei ole kuitenkaan ainoa tapa lisätä keskustelun osapuolten välistä yhteenkuuluvuuden tunnetta, vaan sitä voi vahvistaa myös kriittisen suhtautumisen ilmaiseminen kolmatta osapuolta kohtaan. Esimerkiksi:

MIKA LÄHTEENMÄKI

Kutsuilla A sanoo B:lle: »Katso mikä kamala pusero C:llä on yllään.» Vähän ajan päästä C tulee A:n ja B:n luokse, jolloin B sanoo ironisesti: »Sullapa on kiva pusero.»

Kyseisessä esimerkissä A ja B muodostavat salaliiton C:tä vastaan. C on ironian tietämätön uhri, jonka kustannuksella A ja B nauravat. A:n ja B:n yhteinen tieto (A:n todellinen mielipide puserosta), joka tekee ironian ja salaliittolaisuuden mahdolliseksi, vahvistaa A:n ja B:n välistä yhteenkuuluvuuden tunnetta.

Ironian funktioiden kolmas ja vaikeimmin määriteltävä luokka pitää sisällään erilaiset retoriset funktiot. Tämä luokka ei välttämättä muodosta täysin yhtenäistä kokonaisuutta, vaan retorisilla funktioilla tarkoitetaan varsin erilaisia ironian käyttötarkoituksia. Retorista funktiota palvelevat mm. ne tapaukset, joissa ironiaa käytetään huumorissa, vitsailussa, »mukavan ilmapiirin luomiseksi keskustelussa», verbaalisessa kikkailussa jne. Ironian käytölle retorisessa funktiossa on tyypillistä, että puhuja pyrkii ironian käytön avulla täyttämään niitä verbaalista käyttäytymistä koskevia vaatimuksia, joita kyseessä oleva keskustelun laji hänelle asettaa. Tietyt keskustelun genret edellyttävät puhujalta esimerkiksi humoristista jutustelua, jolloin puhuja voi käyttää ironiaa yhtenä aineksena humoristisen sävyn aikaansäämiseksi.

On perusteltua olettaa, että yksi tärkeimmistä kontekstiipirteistä, jonka perusteella kuulija tekee päätöksen puhujan intentiosta ja ironisen lausuman funktiosta, on puhujan suhtautuminen ironian kohteeseen. Tässäkään tapauksessa kyse ei ole välttämättä objektiivisesti todellisesta suhtautumisesta, vaan kuulijan olettamuksista. Otetaan esimerkiksi tapaus, jossa kuulija on myös ironian kohde.

A sanoo B:lle: »Sinä se sitten olet fiksu.»

Kyseisen lausuman merkitys – ironiseksi tulkittunakin – vaihtelee suuresti, jos kontekstia hieman muunnellaan. Jos A ja B ovat parhaimmat ystävät ja B sattuu lipsauttamaan typeryyden suustaan, lausuman merkitystä ei voi pitää kovinkaan negatiivisena, vaan pikemminkin humoristisena. Syynä tähän on se, ettei yksinkertaisesti ole todennäköistä, että parhaat kaverukset syytäisivät aitoja loukkauksia toinen toisilleen. Jos taas lausuma on esitetty kontekstissa, jossa A ja B ovat kaksi kaunaista samasta professorinvirasta kisailevaa tohtorismiestä, sen saama merkitys on aivan toinen. Lausuma on tällöin tarkoitettu loukkaukseksi. Esimerkki havainnollistaa sitä, että kuulijan olisi vaikea päätellä lausuman ironinen merkitys ja sen puhujan intentioiden mukainen funktio, jollei hänellä olisi tiettyjä olettamuksia puhujan suhtautumisesta ironian kohteeseen.

7. Päätäntö

Yhteenvetona voidaan todeta, ettei kaikuteoria pysty adekvaatisti kuvaamaan ironian tulkintaa. Ironian kaikuteoreettinen määritelmä jättää ulkopuolelleen monia sellaisia lausumatyyppisiä, jotka voivat saada ironisen tulkinnan asianmukaisessa kontekstissa. Ironiaa ei näin ollen voida palauttaa kaiun käsitteeseen, kuten Sperber ja Wilson väittävät, sillä myös asiantilaironiaa on olemassa. Kaiun käsite on tässä artikkelissa määritelty suppeammaksi kuin Sperber ja Wilson tekevät. Kaikuironiasta on kyse silloin, kun puhuja viittaa eksplisiittisesti ironiseen tilanteeseen lausumallaan. Asiantilaironiassa taas puhuja kohdistaa ironian asiantilaan tai sen osaan. Se, kaiuttaako puhuja jotain vierasta ajatusta vai käyttääkö kaiutonta ironiaa, perustuu hänen intentioihinsa. Jos puhuja haluaa kohdistaa ironian lausumaan tai sen esittäjään, hän käyttää kaikuironiaa. Jos taas ironian kohteena on asiantila tai jokin sen osa, puhuja käyttää asiantilaironiaa. Ironiassa ei siis ole pohjimmiltaan kyse kaiuttamisesta, vaan asenteen ilmaisemisesta, minkä vuoksi ironia on tulkittu myös modaalisuudeksi (ks. Laitinen 1988: 60).

On syytä panna merkille, että kaikuteoriaa kohtaan esitetyllä kritiikillä ei ole tarkoitus vähätellä kaikuteorian taustalla olevan relevanssiteorian merkitystä. Relevanssiteorian voitaneen katsoa olevan kuvausmalli, joka tällä hetkellä parhaiten selittää kommunikaation kognitiivisia perusteita. Lausumien tulkinnassa relevanssia on kuitenkin etsittävä lausuman sosiaalisesta kontekstista. Sosiaalinen konteksti taas on ymmärrettävä sinä konkreettisenä ympäristönä, jossa lausumat aktuaalisuvat ja jota ilman niitä ei ole olemassa, eikä jonkinlaisena kuvauksen ulkoisena lisäkkeenä. Relevanssin käsite pitäisikin pystyä yhdistämään dialogiseen viitekehukseen, jossa korostuu kielellisen vuorovaikutuksen ja ylipäänsä inhimillisen toiminnan immanentti sosiaalisuus.

Artikkelissa on tarkasteltu ironiaa ja sen tulkintaa teorialähtöisesti, minkä vuoksi ainakin osa esitetyistä väittämistä saattaa vaikuttaa spekulatiivisilta. Pääväittämänä on ollut, että ironian kohdalla tärkeiksi sosiaalisen kontekstin piirteiksi koHoavat kuulijan olettamukset puhujan arvoista, asenteista, käsityksistä jne. Merkityksen kontekstisidonnaisuus ilmenee siis siten, että kuulija pääättelee puhujan ironisen asenteen suhteuttamalla puhujan esittämän lausuman näihin olettamuksiin. On kuitenkin syytä panna merkille, että kyseiset olettamukset eivät ole suinkaan ainoa ironian tulkintaan vaikuttava sosiaalisen kontekstin tekijä. Lausuman saama tulkinta ei perustu mihinkään yksittäiseen kontekstipiirteeseen, vaan tulkinnan määrää lausuman sosiohistoriallinen konteksti kokonaisuudessaan.

Mitä ironia on? Tähän asti on vältelty esittämästä ironialle mitään tarkkaa määritelmää, vaikka sekä ironian perinteinen määritelmä että Sperberin ja Wilsonin esittämä määritelmä on kyseenalaistettu. Tähän on syynä se, että ironian katsotaan

MIKA LÄHTEENMÄKI

olevan erittäin kompleksinen käsite, jota ei voida määritellä yksiselitteisesti ja selvärajaisesti. Ironiaa voidaan kuitenkin luonnontieteiden seuraavasti dialogisesta näkökulmasta:

Ironia on arvottamisstrategia, jonka avulla puhuja voi ilmaista erilaisia asenteita kaiuttamaansa ajatusta tai jotain asiantilaa kohtaan. Ironiaa voidaan käyttää ilmaisemaan kriittistä suhtautumista, lisäämään sosiaalista yhteenkuuluvuuden tunnetta tai erilaisten retoristen päämäärien (esim. genrevaatimukset) saavuttamiseksi.

Mitä ovat ne erilaiset (ironiset) asenteet, joita puhuja voi ilmaista? Tuskin on olemassa mitään rajallista määriteltävissä olevaa ironisten asenteiden joukkoa, vaan asenteet muodostavat pikemminkin jatkumon (ks. myös Sperber – Wilson 1986: 240). Syynä tähän on se, että ironinen tulkinta syntyy lausuman sosiaalisessa kontekstissa, jonka olosuhteet eivät eri ajankohtina voi olla täysin identtiset. Jokaisen ironisen lausuman saama tulkinta on siis ainutkertainen. Ironian voidaan myös katsoa olevan lähellä monia muita arvottamisstrategioita kuten huumoria, joissa myös on kyse puhujan ilmaisemasta asenteesta. Ironia on selkeä esimerkki siitä, miten kunkin lausuman tulkinta, joka neuvotellaan lausuman sosiaalisessa kontekstissa, edellyttää kuulijan aktiivista roolia. Kielellinen ilmaus nähdään vain avoimena merkityspotentiaalina, joka aktualistuu ja saa spesifisen relevantin merkityksensä konkreettisesti sosiaalisessa tilanteessa tapahtuvassa puhujan ja kuulijan välisessä dialogissa.

LÄHTEET

- BAHTIN, MIHAIL 1979: Problemy poetiki Dostojevskogo. 4. painos. Sovetskaja Rossija, Moskva.
- 1987: The Problem of Speech Genres. – Emerson, C. – Holquist, M. (toim.): Speech Genres and Other Late Essays. S. 60–102. University of Texas Press, Austin.
- BARBE, KATHARINA 1993: »Isn't it ironic that...»: Explicit irony markers. – Journal of Pragmatics 20 s. 579–590.
- CLARK, HERBERT H. – LUCY, PETER 1975: Understanding what is meant from what is said: A study in conversationally conveyed requests. – Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior 14 s. 56–72.
- GIBBS, RAYMOND W. 1985: Comprehension and memory for nonliteral utterances: The problem of sarcastic indirect requests. – Acta Psychologica 62 s. 41–57.
- 1986a: On the Psycholinguistics of Sarcasm. – Journal of Experimental Psychology: General 115:1 s. 3–15.
- 1986b: What Makes Some Indirect Speech Acts Conventional? – Journal of Memory and Language 25 s. 181–196.
- GIBBS, RAYMOND W. – O'BRIEN, JENNIFER 1991: Psychological aspects of irony understanding. – Journal of Pragmatics 16:6 s. 523–530.

Ironia, relevanssi ja kielen dialogisuus

- GRICE, PAUL 1975: Logic and conversation. – Cole, P. – Morgan, J. L. (toim.): *Syntax and Semantics 3: Speech acts*. S. 41–58. Academic Press, New York.
- 1978: Further notes on logic and conversation. – Cole, P. – Morgan, J. L. (toim.): *Syntax and Semantics 9: Pragmatics*. S. 113–127. Academic Press, New York.
- HAVERKATE, HENK 1990: A speech act analysis of irony. – *Journal of Pragmatics* 14:1 s. 77–109.
- JORGENSEN, JULIA et al. 1984: Test of the Mention Theory of Irony. – *Journal of Experimental Psychology: General* 117:1 s. 112–120.
- KAUFER, DAVID S. 1981: Understanding ironic communication. – *Journal of Pragmatics* 5:6 s. 495–510.
- LAITINEN, LEA 1988: Pitääkö vai saako – modaaliverbin kaksoissidos. – *Virittäjä* 92 s. 57–83.
- LEECH, GEOFFREY N. 1983: *The Principles of Pragmatics*. Longman, New York.
- LITTMAN, DAVID C. – MEY, JACOB L. 1991: The nature of irony: Toward a computational model of irony. – *Journal of Pragmatics* 15 s. 131–151.
- MARKOVÁ, IVANA – FOPPA, KLAUS (toim.) 1990: *The Dynamics of Dialogue*. Harvester Wheatsheaf, New York.
- 1991: *Asymmetries in Dialogue*. Harvester Wheatsheaf, Hertfordshire.
- MEY, JACOB L. – TALBOT, MARY 1988: Computation and the soul. – *Journal of Pragmatics* 12 s. 743–789.
- MORSON, GARY SAUL – EMERSON, CARYL 1990: *Mikhail Bakhtin: Creation of a Prosaics*. Stanford University Press, Stanford.
- RAHTU, TOINI 1991a: Pahan professorin kaksiteräinen kieli: mikä panee tulkitsemaan tekstin ironiseksi? – Laitinen, L. – Nuolijärvi, P. – Saari, M. (toim.): *Leikkauspiste*. S. 107–123. SKS, Helsinki.
- 1991b: Millainen teksti tulkitaan ironiseksi? – Niemi, J. (toim.): *Papers from the Eighteenth Finnish Conference of Linguistics*. S. 192–208. Joensuun yliopisto, Joensuu.
- ROMMETVEIT, RAGNAR 1992: Outlines of a dialogically based social-cognitive approach to human cognition and communication. – Wold, A. (toim.): *The Dialogical Alternative: Towards a Theory of Language and Mind*. Scandinavian University Press, Oslo.
- ROY, ALICE MYERS 1981: The function of irony in discourse. – *Text* 1 s. 407–423.
- SEARLE, JOHN R. 1975: Indirect speech acts. – Cole, P. – Morgan, J. L. (toim.): *Syntax and Semantics 3: Speech acts*. S. 59–82. Academic Press, New York.
- SPERBER, DAN – WILSON, DEIRDRE 1981: Irony and the Use-Mention Distinction. – Cole, P. (toim.): *Radical Pragmatics*. S. 295–318. Academic Press, New York.
- 1986: *Relevance: Communication and Cognition*. Harvard University Press, Great Britain.
- 1987: *Precis of Relevance: Communication and Cognition*. – *Behavioral and Brain Sciences* 10:4 s. 697–709.
- WERTSCH, JAMES V. 1992: A Dialogue on Message Structure: Rommetveit and Bakhtin. – Wold, A. (toim.): *The Dialogical Alternative: Towards a Theory of Language and Mind*. S. 65–76. Scandinavian University Press, Oslo.
- WILSON, DEIRDRE – SPERBER, DAN 1988: Representation and relevance. – Kempson, R. (toim.): *Mental Representation: the interface between language and reality*. Cambridge University Press, Great Britain.
- WOLD, ASTRI HEEN (toim.) 1992: *The Dialogical Alternative: Towards a Theory of Language and Mind*. Scandinavian University Press, Oslo.
- VOLOŠINOV, VALENTIN 1990: *Kielen dialogisuus: Marxismi ja kielifilosofia*. Vastapaino, Tampere.

MIKA LÄHTEENMÄKI

Irony, relevance and the dialogic nature of language: the echo theory as an explanation of irony

MIKA LÄHTEENMÄKI

The article criticizes the echo theory of irony proposed by Sperber and Wilson. According to this theory, irony occurs when a speaker echoes someone else's thought and simultaneously expresses a negative attitude towards this thought. Against this view, the writer argues that an ironic speaker can also direct irony against a state of affairs. This means that the echo theory cannot be an adequate model of irony, since it cannot account for non-echoic state-of-affairs irony. The concept of echo itself is also criticized. The property of being echoic, which Sperber and Wilson take as a necessary property of an ironic utterance, is defined too broadly in echo theory. The article argues for a narrower definition, as an explicit reference to an ironic situation.

The basic reason for the inability of echo theory to explain irony and the interpretation of irony is the cognitivist nature of the theory. The writer argues that the interpretation of irony can be better explained in terms of dialogic language philosophy. This stresses the social nature of language and the decisive role of social context in the way we arrive at interpretations of utterances. A linguistic expression is seen as a meaning potential which acquires a specific meaning in a concrete social situation, in the dialogue speaker and hearer.

The meaning attributed to an utterance is influenced by the utterance's socio-historical context in its entirety. In the interpretation of irony, important factors of this social context are the hearer's assumptions about the speaker's values and attitudes, etc. When interpreting an ironic utterance, the hearer relates it to his assumptions concerning the speaker's attitude to the topic in question. Irony does not, therefore, involve an echo effect; what happens is that the speaker evaluates his own utterance. Irony is in fact a kind of evaluation strategy, by means of which the speaker can express a variety of attitudes towards an echoed thought or a state of affairs. It is also worth underlining that the interpretation of ironic utterances thus does not essentially differ from that of »direct» utterances.

The article also discusses the functions of irony, distinguishing three main classes. The most typical function is argued to be the expression of a critical attitude, where the speaker's intention is to be sarcastic and to get the hearer(s) to recognize this intention. The second function is to increase the feeling of social solidarity. And the third class covers a number of rhetorical functions such as humour. In reality, these classes may combine and overlap to some extent.